

Muuseumikogud – kas vaikiv varakamber või elav kultuuripärand?

Piret Õunapuu

Minu artikkel ei ole teaduslik ülevaade museoloogilistel teemadel, vaid pigem kogemustest kasvanud mõtisklus. Muuseumitöös kipub tihti olema vastupidiselt tuntud tõeale, et iga keeruline asi saab ajapikku selgeks. Mida kauem oled töötanud, seda selgemaks saab, et lihtsaid tõdesid ei ole.

Sellest, mis on muuseum ja milleks, on räägitud ja kirjutatud palju. Enamik museoloogia-alaseid ettekandeid, ükskõik millisel tasemel, algab ikka ühe ja sama jutuga: muuseum on selleks, et koguda, säilitada, uurida ja näidata.

Siit saab teha järelduse, et kõik ongi nii lihtne. Meil on olemas rida erineval tasemel tööd reguleerivaid dokumente, nagu muuseumiseadus, ja välja töötamisel Eesti muuseumide 10 aasta arengustrateegia, lisaks ICOM ning igal muuseumil veel oma põhimäärus. Nii näib, et pole midagi lihtsamat kui olla muuseumitöötaja ja teha oma tööd etteantud piirides.

Tegelikus elus kipuvad põhilised töösuunad tihti vastuollu minema ja siis kerkibki üles esialgu eksistentsialistlikuna näiv küsimus muuseumi olemusest – kas vaikiv varakamber või elav kultuuripärand? Ja siit veel edasi, et kui elav kultuuripärand, siis kui elav? Selline küsimuse asetuse ei ole midagi uut ja selle üle on maailmas juba palju arutletud. 2005. aasta alguses pidasid samal teemal mitmepäevase seminari Soome kunstimuuseumid. Mina püüan analüüsida võimalusi meie koduses kontekstis.

21. sajandi alguses ennustati saabuvat muuseumibuumi. Suures osas maailmas see ongi juhtunud ja muuseumid ei pea enam tõestama, et nende õlul lasub suur osa kultuuripärandi raskusest. Põhjuseks võib lugeda seda, et maailm muutub järjest kiiremini, järjest raskemaks läheb inimesel selles vastutolulises infotulvas leida turvalist tõe. Inimesed vajavad teadmiste kindlust, et kõik ei sõltu hetkepoliitikast ja pole pelgalt palagan. Muuseumid võivad olla igasuguseid, nad võivad olla kui tahes interaktiivselt innovatiivsed või konservatiivselt vanamoodsad, aga kõiki neid peab siduma üks ühine põhiprintsiip – muuseum ei valeta.

Tõe tagavad eelkõige muuseumi kogud. Loomulikult ei saa muuseumikogu olla absoluutne tõde, aga loodetavasti on ta vastavalt oma võimalustele parim. Koostamisel olev muuseumide arengustrateegia sätestab samuti, et muuseumi ülesanne on olla üks osa ühiskonna mälust (21. sajandi Eesti muuseumid – arengustrateegia aastateks 2005–2015, 2005: 18).

Niivõrd vastutusrikas positsioon eeldaks varakambri staatust. Mälu ei tohi tuhmuda, miski ei tohi mälu kahjustada. Samas on kõigile selge, et tegelikkuses ei ole see ei võimalik ega ka kuigi mõttekas. Kellele ja kui kaua me hoiame oma varandust, mida näevad vaid valitud muuseumitöötajad, kes pärandavad põlvest põlve püha saladust? Kas meil on siis üldse tegu varandusega või lihtsalt “asjaga iseeneses”?

Varakamber õigustab ennast siis ja ainult siis, kui ta toimib ka elava kultuuripärandina. Ainult siis kannab museaal mõtet, kui ta paigutub üldise kultuuri konteksti. Mida kujutab siis endast see teine võimalus – olla elav kultuuripärand? Eelduseks on sõnum. Üldjuhul on muuseumiesemed iseenesest või nendega seostuva konteksti pärast nii väärtuslikud, et neid tahetakse säilitada järeltulevatele põlvedele. Neil on midagi öelda ja laskem neil siis seda teha, laskem neil oma sõnumit kuulutada. Ainult nii saavad nad osaks meie kultuuripärandist.

Tegelikus elus on ääretult palju võimalusi, kuidas seda sõnumit esile tuua. Peale selle pole igal esemel mitte üks, vaid mitmeid ja mitmeid sõnumeid. Sõltub vaid, milline informatsioon millises süsteemis oluline on. Võib olla äärmiselt kaunis ja peene töötusega asi, aga me ei tea tast midagi muud kui silmale näha. Kõik muu on juba kaude, mitte otse saadud teadmine. Vastupidiselt, tagasihoidlik ese võib olla suure meistri töö või mänginud olulist rolli ajaloo jne. Sõnumist teeb aga sõnumi see, et ta on olemas kellegi jaoks, et on keegi, kes selle vastu võtab. Kokkuvõttes saabki muuseumiesemest sellises info andmise ja vastuvõtmise kontekstis kultuuripärandi osa.

Sõnumite vastuvõtmine võib toimuda vägagi erinevatel tasemetel. Siia kuulub nii teadlase süvenenud uurimine, valged kindad käes, muuseumi hoidlas kui ka museaali avalik esitamine näitustel. Valdav tava kogu maailmas näeb ette, et muuseumi originaalet külastaja väljapanekul käega ei katsu. Kui teadlase uurimistöö muuseumivaikuses teeb sellest esemest küll osa meie kultuuripärandis, siis ilmselt mitte eriti elava osa. Elav kultuuripärand suhtleb rahvaga aktiivselt.

Kogu maailmas valitseb suund, et muuseum peab muutuma vaikivast varakambri elavaks kultuuripärandiks. Sellest räägib ju ka ICOMi koostatud muuseumi definitsiooni teine pool: *Muuseum on mittetulunduslik, püsiv ühiskonna teenistuses ja juhtimise all olev publikule avatud asutus, mis kogub, säilitab, uurib, tutvustab ja eksponeerib uurimise, harimise ja meelelahutuslikul eesmärgil materiaalselt tõestusmaterjali inimese ja keskkonna kohta* (ICOM 2001).

Foto 1. Maanteemuuseum Põlvamaal vanas Varbuse postijaamas on tõsiselt panustanud interaktiivsusele. Enda jäädvustamine postitollas sõitjana on vaid üks võimalustest. Andres Kuperjanovi foto 2008.

Muuseumi esmane ülesanne on panna varakamber rääkima ilma selle sisu kahjustamata. Eesti muuseumites on väga erinevaid ekspositsioone, kuid valdav on siiski tendents järjest enam vahetult suhelda külastajaga. Siin on igal muuseumil oma spetsiifika, ei ole võimalik tarvitada sama mõõdupuud näiteks kirjandusmuuseumi ja vabaõhumuuseumi puhul. Esimene neist on selgelt varakamber, teine suures osas just elav kultuuripärand. Linnamuuseumid peaksid paigutuma selle mõttelise skaala keskele.

Üheks parimaks näiteks muuseumist kui elavast kultuuripärandist Eestis kõige tänapäevasemal moel pean Tartu Mänguasjamuuseumi. Muuseumi ai-nevald suisa eeldab elavat mängulisust, kuid hoolimata sellest tagavad erakordselt nutikad ekspositsioonilahendused museaalide turvalisuse. Samas on loodud lastele eeldused igas ruumis ka natuke ise mängida, rääkimata eraldi mängutoast ja seal avanevatest võimalustest. Tegelikult on elementaarne nõue, et muuseum peab olema huvitav võimalikult paljudele. Tartu tudengipäevade ajal oli mänguasjamuuseum ühel päeval avatud üliõpilastele tasuta kuni kella 11 õhtul. Toonase direktor Tiia Toometi sõnul oli maja viimase minutini puupüsti täis tudengeid, kes suurima innuga lustisid töötoas, mängisid nukukudega, värvisid ja voltisid ning loomulikult vaatasid üha uuesti ekspositsiooni. Vaevalt võiks üliõpilaskonda pidada mänguasjamuuseumi eeldatavaks sihtgru-piks.

21. sajandi alguses võidavad järjest suuremat populaarsust mitmesugused teemapargid. Eesti kontekstis omab sõna teemapark natuke teist tähendust kui mujal Euroopas, kus teemaparkidena on ennast identifitseerinud näiteks nii Lego- kui ka Muumimaa. Meie teemapark ei põhine väljamõeldud, vaid olemasoleval maailmal. Lõuna-Eestist on kujunemas lausa teemaparginduse püha maa. Loomisel on ka Otepää Ajaloo Teemapark, kus kavatsetakse tutvustada meie esivanemate muistse vabadusvõitluse aegu (<http://www.otepaa/teemapark>). Koht selleks on kõigiti sobiv, sest Otepää linnamäel on olnud asustus juba 2000 aastat. 7. ja 8. sajandil kujunes siinsest linnusest Ugandi teine keskus Tartu kõrval, just siin peeti muistse vabadusvõitluse ajal olulisi lahinguid ja 1224. aastal ehitati siia Tartu piiskopkonna kivilinnus, üks esimesi tellisehitisi Eestis. Ka alev on pärit juba 13. sajandist. Kokkuvõttes on see ideaalne koht kajastamaks meie varasemat ajalugu kätkevat kultuuripärandit. Eesmärgiks on seatud pärandi reanimeerimine ja eksponeerimine. Reanimeerimine antud kontekstis tähendab ajaloo elamuslikku taasesitamist osalemise kaudu. Eksponeerimine eeldaks vastavasisulise muuseumi rajamist. Kui tulevikus õnnestuks plaan täies ulatuses ellu viia, oleks tegu suurepärase. Otepäält on leitud arheoloogilistel kaevamistel huvitavat materjali, mis on ainulaadne mitte ainult kohalikus, vaid kogu maailma kontekstis. Leiud on hoiul Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis, mis nüüdseks on ühinenud Tallinna Ülikooliga. Sealses suletud kogus ei näe neid keegi, neist on kirjutatud mõned võõrkeelsed artiklid kitsalt teaduslikus vallas. Praegu on nad kindlalt vaikivas varakambris. Ja siit nüüd küsimus: kui Otepää saab tõeliselt funktsioneeriva ajaloo teemapargi, kuhu on rekonstrueeritud vastavate ajastute ehitised jne, kas siis ei oleks seal ka õige aeg ja koht, et need haruldased leiud saaksid otseseks osaks meie elavast kultuuripärandist? Tänapäeval on võimalik tagada turvalised eksponeerimistingimused. See ei oleks mingi pühaduse rüvetamine, kui need asjad saaksid tagasi paika, kust nad pärit on. Ilmselt lähtuvalt mõnestki negatiivsest kogemusest kardetakse ajaloo taasesitamist, et liigne atraktiivsus tuuakse ohvriks ajaloolisele tõe. Ka siin on võtmeküsimus professionaalsuses – kui tegijad on lähtunud teaduse järeldustest, on kaasanud selle ala tipptegijaid, peaks tulemus olema igal tasandil aktsepteeritav. Sellisel juhul täiendaksid nii reanimeeritud kui ka eksponeeritud ajalugu teineteist ja nad moodustaksid ühtse terviku. Kas see elus ka nii saab olema, selles on meil nähtavasti võimalus veenduda 5–10 aasta pärast.

Nagu juba eespool tõdetud, peab muuseum olema paik, kus ei valetata. Siit lähtub aga üks keeruline probleemide ring – kust lähevad tõe ja vale piirid? Selleks, et hoida midagi, millel on hindamatu väärtus meie kultuuri seisukohalt, eksponeeritakse koopiat. See on muuseumides väga vana ja väga levinud

Foto 2. Turvatud vale. Järeletehtud Peko Eesti Rahva Muuseumis. Andres Kuuperjanovi foto 2004.

tava. Eesti Rahva Muuseumis on püsiekspositsioonis setude Peko – vaieldamatult meie rahvakultuuri üks väärtuslikemaid varasid. Tegelikult see nii ei ole. Tegelikult on päris-Peko hoopis karbis ja hoidlas. Seda vaataja ei tea. Ta vaatab Pekat, loeb teksti või kuulab giidi seletusi ning temas võib tekkida tõeline hardus nähes Peko küünlarasvast libedaks muutunud pead ja ette kujutades kõike seda väge, mida tal usuti olevat. Pettus puha! Teades, et tegu on koopiaga, kaob aga ka see tunne, jääb vaid kuiv teadmine. Kas me peame panema sildile märke: “koopia”? Ja ka teistele püsiekspositsioonis olevatele koopia-esemetele, mida pole just palju? Põhjuseks, miks seda märkust ei ole, on meie ebakindlus. Küsisin, mida oleks õige teha, Soome kolleegilt Hanneleena Savolaiselt, kelle uurimus Turu Ülikooli juures käsitleb kaasaegsete rahvateaduslike muuseumide probleemistikku. Ta vastas, et see on nii raske küsimus, millele tema vastust ei tea.

Kas koopia on ka kultuuripärand? Ei ole. Ta on abivahend, mis aitab sõnumit edasi anda, originaal on aga sõnum ise. Muuseumikülastajal on õigus teada, kas talle vaatab vitriinist vastu sõnum või mitte.

Järjest enam kasutatakse paljudes muuseumides nii pedagoogilistes programmides kui ka ekspositsioonis esemeid, mida ei ole arvele võetud. Siis on tegu lihtsalt asjaga, mitte muuseumiesemega, mis on püha ja puutumatu ning millele kehtivad hoopis teised reeglid. Muuseumide kogudesse on aegade jooksul tulnud esemeid, mille väärtus museaalina ei ole eriti kõrge. Ometi on nad selle staatusega kindlustanud endale koha kultuuripärandis. Muuseumikogusid on komplekteeritud alati teatavast subjektiivsest aspektist lähtuvalt ja seda igal tasandil. Eesti Rahva Muuseumi direktor Ilmari Manninen kirjutas juba 1925. aastal ERMi kogude kohta: *Kui räägitakse “väärtuseta asjadest”, siis võiks tarvitada seda ütlust ainult niisuguste õige lihtsate, päris samasugusel kujul üle terve maa esinevate asjade kohta, millest meil dublette on rohkesti. Ma ütlen, mis asjad need võiksid olla! Need on kangasoad, margapuud ja peahar-*

jad. Neid on meil rohkem kui vaja (Manninen 1925). Sellest ajast saadik on 80 aasta vältel aga meie kangasugade ja margapuude hulk jõudsasti kasvanud. Kahjuks ei ole võimalik juba arvel olevat eset degradeerida abikogusse, kus saaks seda kasutada. Sellekohaseid ettepanekuid on küll tehtud, kuid tulemusteta.

Eesti Rahva Muuseumis on püsiekspositsioonis tehtud rehetuba kasutus-ekspositsiooniks. On võimalik tuppä sisse minna, vaadata, mis on toidukapis, proovida vokiga kedrata jne. Sealsed esemed on osalt koopiad, osalt abikogus olevad, osalt muuseumitöötajate kodudest pärit. Ükski neist ei pärine otseselt ERMi esemekogust, ometi on selles koosluses just nimelt elav kultuuripärand. Mida rohkem on võimalik kasutada tõeliselt vanu asju, seda parem. Vanadel on ikka see sõnum sees, mis sest, et numbrit pole peal. Samas on selline esemete kasutamine, eriti lasterühmade puhul, tõesti esemele ohtlik. Minu vanaema vakk, mida seal proovida saab, on nii palju juba paranduses olnud, et see päev on lähedal, millal minu perekondlik nostalgia võidab muuseumitöötaja missioonitunde ja ma voki emale tagasi viin. Samas pole ta millegi poolest kehvem kui need kümned voki, mis fondiriitulitel seisavad ja millele ainult kinnastega läheneda tohib.

Lahenduseks peaks kujunema, et järjest hoolikamalt valitakse muuseumikogudesse esemeid, nende sõnum peab olema väärikas nii praegu kui saja aasta pärast. Samas tuleks kujundada suuremad ja mitmekesisemad abikogud, mille abil me rekonstrueerime kultuuripärandit, teeme teda elavaks ja seeläbi mõistetavaks.

2005. aasta algupoolel oli Soome Rahvusmuuseumis vaadata näitus “Mis kõlbab muuseumi?”, kus oli subjektiivne ülevaade kolme suure muuseumi – Rahvusmuuseumi, Kultuuride Muuseumi ja Meremuuseumi – kogudesse aastail 2003–2004 laekunud esemetest. Ma ei oska öelda, palju ma lootsin sealt juhatust leida, kuid sain hoopis teada seda, kuidas muuseum ei tohi külastajaga suhelda. Valik oli täielikult põhjendamata, jäi arusaamatuks, miks üks või teine ese on muuseumile soetatud, ja lõppkokkuvõtteks võis külastaja arvata, et muuseumile kõlbab kõik. Hea on õppida teiste, mitte oma vigadest.

Eesti muuseumid on viimase paari aastaga väga tubli sammu edasi läinud ja järjest rohkem saame me ka avalikkuse positiivset tähelepanu. Sellega kasvab paratamatult ka muuseumitöötaja vastutus. Meile on ju läbi aegade antud erakordselt suur võim. Meie tegevus otsustab, mida teavad inimesed tulevikus minevikust. Otsustamine toimub kahel tasandil, nii kogude koostamise kui ka eksponeerimise kaudu.

Loodetavasti jääb järjest vähemaks inimesi, kes hirmutavad oma koolis humanitaarharu valinud lapsi sellega, et *ükskord sa lõpetad veel kusagil muuseumis!* (tõestisündinud lugu kevadel 2005).

Kokkuvõte

Tegelikus elus kipuvad põhilised töösuunad muuseumis tihti vastuollu mine-ma ja kerkibki üles esialgu eksistentsialistlikuna näiv küsimus muuseumi olemusest – kas vaikiv varakamber või elav kultuuripärand? Varakamber õi-gustab ennast siis ja ainult siis kui ta toimib ka elava kultuuripärandina. Ai-nult siis kannab museaal mõtet kui ta paigutub üldise kultuuri konteksti. Kul-tuuripärandiks olemise eelduseks on sõnum. Kas koopia on ka kultuuripä-rand? Ei ole. Ta on abivahend, mis aitab sõnumit edasi anda, originaal on aga sõnum ise. Lahenduseks peaks kujunema, et järjest hoolikamalt valitakse muu-seumikogudesse esemeid, nende sõnum peab olema väärikas nii praegu kui saja aasta pärast. Samas tuleks kujundada suuremad ja mitmekesisemad abi-kogud, mille abil me rekonstrueerime kultuuripärandit, teeme teda elavaks ja seeläbi mõistetavaks. Muuseumitöötajate tegevus otsustab, mida teavad ini-mesed tulevikus minevikust. Otsustamine toimub kahe tasandi – nii kogude koostamise kui ka eksponeerimise abil.

Kirjandus

21. sajandi Eesti muuseumid – arengustrateegia aastateks 2005–2015. 2006. Tal-linn. <http://www.kul.ee/index.php?path=Ox709x1270> – 27. juuni 2008.

<http://www.otepaa.ee/teemapark> – 27. juuni 2008.

ICOM = ICOMi muuseumide eetikakoodeks 2001. http://www.muuseum.ee/uploads/files/icom_eetikakoodeks.pdf – 27. juuni 2008.

Manninen, Ilmari 1925. Veel mõni sõna muuseumide asjus. *Päevaleht*, nr 83.

Summary

Museum Collections: Silent Treasure Chambers or Living Cultural Heritage?

Piret Õunapuu

The article does not aspire to be an academic overview of museological issues but is rather a contemplation based on previous experiences. In museum work, the popular truth that everything complicated will be eventually sorted out does not seem to apply. The more you are involved in the work, the clearer it becomes that there are no simple truths.

In reality, the main activities tend to stand in conflict and thus emerges the question of the essential nature of museum, which may at first seem existentialistic – is it a silent treasure chamber or living cultural heritage? The treasure chamber justifies itself if, and only if, it also functions as the living cultural heritage. An archival item has significance only within the general cultural context. The prerequisite of a cultural heritage is a message. Is a reproduction a cultural heritage? No, it is rather a tool for passing on the message, while the message itself is authentic. The solution should be the increasingly careful selection of items in museum collections, and their message must be as dignified both now and a hundred years later. At the same time, larger and more versatile auxiliary collections which are used in reconstructing the cultural heritage have to be formed, brought to life and thus made understandable by all. The activity of museum workers is decisive in what people of the future will know about the past. The decision is made on two planes: by compiling the collections and displaying these.